GÖTEBORGS UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

ATT KOMMA TILL INSIKT

En marxistisk läsning av Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit

COMING TO INSIGHT

A Marxist Reading of Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gulla series

Rakel Tingdahl

Termin: HT 25

Kurs: LV 1310, Uppsatskurs, 15 hp

Nivå: kandidat

Handledare: Ludwig Schmitz

Abstract

Bachelor Thesis in Comparative Literature
Title: Coming to Insight
Author: Rakel Tingdahl
Year: Autumn 2025
Department: Department of Literature, History of Ideas, and Religion at Gothenburg University
Supervisor: Ludwig Schmitz
Examiner: Carina Agnesdotter
Keywords: Martha Sandwall-Bergström; Kulla-Gulla; Marxism; Raymond Williams; Hegemony

This thesis examines the seven books in Martha Sandwall-Bergströms "Kulla-Gulla" series, published between 1945 and 1951, with the aim to analyse the books' portrayed economic power structures and its relation to the portrayal of children's vulnerability. This raises the question: What is the correlation between the books' portrayed economic power structures and the books' portrayal of children's vulnerability? The correlation between these has been examined to see if it is portrayed critically, and if the books portray alternative structures of power. The theoretical perspective of this thesis is taken from Raymond Williams Marxist writings on culture and literature. The concept of 'hegemony' has been of importance. A couple of scenes throughout the series, where power is used against children have been analysed, to see if the usage of power is established by the dominant hegemony.

The analysis found that the Kulla-Gulla series thematically portrays how a hegemony works. This done in scenes where power is expressed by violence, often towards children. The victims of the violence do not question it but instead find it a natural part of life. This idea, created by the dominant hegemony, is hard to break. Through the life of the protagonist Gulla the books portray what it takes to break free from this and other aspects of the hegemony, so that new and better structures of power can be created.

Innehåll

Abstract 2

Innehåll 3

Inledning 4

Syfte och frågeställningar 4

Tidigare forskning 5

Teori 6

- Bas och överbyggnad 8
- Hegemonin 9
- Traditioner, institutioner och strömningar 9
- Framträngande och kvarlevande kulturer 10

Metod 12

- Material 12
- Analysmetod 12
- Handlingsreferat 14

Analys 15

- Övergripande produktionsförhållanden 15
  - Maktförhållanden mellan vuxna 17
- Maktförhållanden mellan vuxna och barn 17
  - Familjen på Hygget 17
  - Barnen på Kulla-torpet 20
  - Mats och patron Sylvester 21
- En alternativ hegemoni träder fram 24
  - Tomas Torpare 24
  - Gulla som mor 26
  - Läraren Tomas 27

Slutdiskussion 28

Källförteckning 30

Inledning

Tåget rullar i väg och stämningen i kupén som Gulla och hennes ressällskap, fru Boberg, befinner sig i är spänd. En ung student sitter nära dem och läser litteratur som förargar fru Boberg. En titel som skrämmer upp henne särskilt är ”Kan en social revolution ske med fredliga medel?”.[1] ”Han är anarkist […] Det är en farlig person”, säger fru Boberg vid åsynen av boken.[2] Gulla krymper ihop, för djupt inom henne håller hon med bokens ägare. I motsats till sitt ressällskap har Gulla som barn faktiskt upplevt fattigdom och vet att hon nu som herrgårdsfröken måste göra någonting åt den. Hon önskar att hon hade kunnat tala med den läsande studenten som fru Boberg är rädd för. Denna scen i *Kulla-Gulla finner sin väg* den sjätte delen i Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit visar på Gullas, svitens protagonist, sociala medvetenhet, som växer fram i takt med hennes åldrande. I och med att hon genomgår en klassresa kommer hon till insikt, då hon ser det som faktiskt är fel som fel, snarare än naturligt.

När Sandwall-Bergström skickade in manuset för *Kulla-Gulla* till Bonniers barnbokstävling 1945, visste hon inte att hon skulle gå till historien som flickboksförfattare.[3] Ironiskt, då hon egentligen hade velat skriva vuxenlitteratur och såg ner på flickboksgenren.[4] Det var på förlagets uppmaning som hon skrev sex uppföljare om flickan Gulla, varav de senare kritiserades för att falla in i flickböckernas schabloner.[5] För min del förminskar inte detta sviten. Under min senaste genomläsning slogs jag av att våldsskildringarna var grövre än jag mindes dem. De är en del av den socialrealism som Sandwall-Bergström valt att inkludera i skildringarna av Gullas omgivning. Den här uppsatsen riktar blicken mot barnets utsatthet i det skildrade samhället, för att se hur detta skapar en grund till den förändring som Gulla strävar efter i takt med att hon växer upp.

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att analysera hur ekonomiskt betingade maktstrukturer som är en del av den skildrade dominerande kulturen i Sandwall-Bergströms Kulla-Gullaböcker står i relation till böckernas skildring av barnets sociala utsatthet. Sedan undersöks huruvida denna relation problematiseras i böckerna. Dessa skildringar kontextualiseras till kulturella

[1] Martha Sandwall-Bergström, *Kulla-Gulla finner sin väg*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1951a, s. 24.
[2] Sandwall-Bergström 1951a, s. 24.
[3] Eva Söderberg, *Askunge, madonna eller feminist? Kontextuella läsningar av Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit*, Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, 2004. s. 16.
[4] Ibid., s. 15.
[5] Ibid., s. 16.

strömningar ur böckernas samtid, som till exempel folkhemmet. Syftet verkställs genom frågeställningarna:

- Hur står de ekonomiskt betingande maktstrukturerna inom den dominerande kulturen som skildras i Kulla-Gullasviten i relation till svitens skildring av barns sociala utsatthet?
- Hur problematiseras denna relation i böckerna och skildras ett potentiellt alternativ?
- Hur förhåller sig dessa skildringar i Kulla-Gullasviten till den dominerande kultur som böckerna gavs ut i?

Analysen görs utifrån ett marxistiskt perspektiv, med en användning av Raymond Willams begreppsapparat. Detta kommer diskuteras vidare under teori- och metodavsnittet.

Tidigare forskning

Tidigare forskning på Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit är inte omfattande. Mycket av den behandlar även Sandwall-Bergströms övriga författarskap. Här ges först en översikt av den forskning som finns i fältet. Sedan diskuteras hur den är relevant för kandidatuppsaten.

Eva Söderberg har skrivit avhandlingen *Askunge, madonna eller feminist? Kontextuella läsningar av Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit*.[6] Söderbergs syfte är att undersöka vad Kulla-Gullasviten handlar om, hur den berättas och hur vi kan förstå och tolka den. Detta gör hon genom att undersöka böckerna utifrån olika kontexter, till exempel folksagor eller deras kritiska mottagande. Analyserna i avhandlingen görs ur ett feministiskt genusperspektiv. Söderbergs slutsats är att Kulla-Gulla är en tröskelgestalt inom flickboksgenren, då hon är både mer verklighetsförankrad och mer idealiserad än den vanliga flickboksflickan. Även om Söderbergs perspektiv skiljer sig från mitt, så är hennes arbete, på grund av dess omfattande natur, ett som jag kommer förhålla mig till i min analys. Eftersom jag vill relatera böckerna till tankesätt som var tongivande när böckerna kom ut är ett särskilt relevant kapitel: ”Lustgården och folkhem”.[7] Här ställer Söderberg idén av lustgården och folkhemmet mot varandra. Hon finner att Gulla ingår i ett kristet livsvandringsmotiv som söker efter lustgården; ett paradis i folkhemsform.

Eva Heggestad behandlar Kulla-Gullaböckerna i kapitlet ”’Ett rike riktigt gott att leva i’. Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gulla-böcker” ur avhandlingen *En bättre och*

[6] Söderberg.
[7] Ibid., s. 273–299.

lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950.[8] Här undersöker Heggestad ur ett feministiskt- och genusperspektiv hur utopier utformas i böcker av kvinnliga författare. I detta kapitel menar hon att Kulla-Gullasviten kan läsas som en utopi, där den skildrade sociala verkligheten får Gulla att sträva efter en bättre tillvaro för sig själv och sina medmänniskor.[9] Detta innebär en mer jämlik relation mellan både samhällsklasser och könen. I detta tas även svitens anknytning till folkhemmet upp.[10] Eftersom Heggestad tar upp aspekter som också förekommer inom marxistisk teori, kommer jag förhålla mig till detta kapitel i min analys. Jag kommer dock utvidga analysen till att omfatta barnets position i samhället, snarare än kvinnans.

Utöver dessa två avhandlingar har det även getts ut en handfull artiklar om Kulla-Gullaböckerna och Sandwall-Bergströms författarskap. En av dessa som jag finner särskilt intressant för min undersökning är ”Kulla-Gulla. Proletärlitteratur för barn” av Ulrika Kindstedt som gavs ut i tidskriften *Opsis Kalopsis,* eftersom den undersöker dessa böcker i relation till proletärlitteratur. [11] Detta görs genom Lars Furulands definition av arbetarlitteratur, som litteratur om arbetare, av arbetare och för arbetare. En annan artikel där böckerna relateras till omvärlden är ”Är Kulla-Gulla svensk? Om flickböcker, nationell identitet och det moderna Sverige” av Maria Nilson i *Kulla-Gulla och alla de andra. Martha Sandwall-Bergström 100 år*.[12]

Teori

Detta teoriavsnitt presenterar först det valda perspektivet och teorin, sedan förs en kort diskussion om teoretikern Raymond Williams, för att slutningen beskriva och förklara de begrepp som är relevanta för den kommande analysen.

Perspektivet som jag har valt för att uppfylla mitt syfte och för att kunna besvara mina frågeställningar är marxistisk kultur- och litteraturteori, eftersom jag vill undersöka de ekonomiskt betingade maktstrukturerna som skildras i Kulla-Gullasviten. Marxismen anser

[8] Eva Heggestad, ” ’Ett rike riktigt gott att leva i’. Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gulla-böcker”, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2003, s. 163–181.
[9] Ibid., s. 164.
[10] Ibid., s. 174.
[11] Ulrika Kindstedt, ”Kulla-Gulla. Proletärlitteratur för barn”, *Opsis Kalopsis* 1996:3, s. 42—45.
[12] Maria Nilson, ”Är Kulla-Gulla svensk? Om flickböcker, nationell identitet och det moderna Sverige”, *Kulla-Gulla och alla de andra. Martha Sandwall-Bergström 100 år*, red. Helene Ehriander, Eva Söderberg, Växjö: Linnaeus University Press, 2015, s. 11–29.

att den ekonomiska basen påverkar samhällets överbyggnad. Detta påverkar då även barnets position i samhället.

Marxistisk litteraturteori är ett brett fält. Jag har valt att använda mig av Raymond Williams kultur- och litteraturteori som presenteras i *Marx och kulturen. En diskussion kring marxistisk kultur- och litteraturteori*.[13] För det första anses boken vara ett centralt verk inom marxistisk kultur- och litteraturteori.[14] För det andra förespråkar Williams en syn på spelet mellan bas och överbyggnad som en rörlig process. Detta ser jag som en intressant vinkel att undersöka Kulla-Gullaböckerna ur, eftersom de skildrar både klassresor och reformations- och revolutionssträvanden, där de sociala instruktionerna inte är statiska, men rörliga delar inom en social process i kulturen.

Det är dock just denna rörlighet som gör Williams position som marxistisk litteraturteoretiker omtvistad. John Higgins skriver i *Raymond Williams: Literature, Marxism and cultural materialism* att det är lika vanligt att placera Williams som en viktig teoretiker inom den marxistiska traditionen som det är påpeka skillnaden mellan hans tänkande och denna tradition.[15] Higgins nämner att Williams redan tidigt i sin karriär tog avstånd från den ortodoxa marxismen, men även att han lade för mycket vikt på kulturens inflytande på den sociala produktionen.[16] Samtidigt skriver Higgins att Williams främst var en litteratur- och kulturteoretiker[17] och att ”no literary critic before him had ever thought through what Marxism might mean to literary criticism quite so thoroughly, so forcefully, or so originally.”[18] Williams kultur- och litteraturteori är, även om dess marxistiska anknytning har ifrågasatts, enligt Higgins alltså en nyskapande och värdefull teori.

På de kommande sidorna redogörs först för Williams kultur- och litteraturteori. Kulturteorin kommer att ta mest utrymme, då analysens syfte är att undersöka de ekonomiska maktstrukturerna i den dominerande kulturen, men hans litteraturteori behandlas också när den är relevant för analysen.

[13] Raymond Williams, *Marx och kulturen. En diskussion kring marxistisk kultur- och litteraturteori*, övers. Anette Rydström, Stockholm: Bonniers, 1980.
[14] John Higgins, *Raymond Williams. Literature, Marxism and cultural materialism*, London: Routledge, 1999, s. 100.
[15] Ibid., s. 100.
[16] Ibid., s. 101, s. 100.
[17]
[18] Ibid., s. 123.

Bas och överbyggnad

Först går jag kort igenom begreppen bas och överbyggnad. Överbyggnad, vilket inom Karl Marx och Friedrich Engels samhällsteori, enligt *Nationalencyklopedin* (*NE*) ”är en benämning på de politiska, juridiska, filosofiska och estetiskt-konstnärliga förhållanden i en viss typ av samhälle.”[19] Dessa förhållanden står i direkt relation med basen, vilket är ”människors sätt att producera sina livsförnödenheter.”[20] Produktionen i ett samhälle påverkar alltså hur samhället utformas. Jag har valt att undersöka skildringen av de ekonomiska (makt)strukturerna i Kulla-Gullaböckerna, då de är en viktig del i att forma barnets sociala position i samhället. Williams anser att ”[v]arje modernt närmande till en marxistisk kulturteori måste börja med att beakta påståendet om en determinerande bas och determinerad överbyggnad.”[21] Han menar dock att begreppen, inom viss marxistisk teori, har utvecklats till abstrakta kategorier, vilket, enligt Williams, är ironiskt eftersom:

> [K]raften i Marx’ ursprungliga kritik i huvudsak riktats mot *avskiljandet* av tanke- och verksamhetsområden […] och mot det besläktade berövandet av specifikt innehåll—verkliga mänskliga aktiviteter—genom införandet av abstrakta kategorier. De vanliga abstraktionerna ’basen’ och ’överbyggnaden’ är sålunda ett radikalt framhärdande i det tankesätt han angrep.[22]

Alltså bryter en abstrakt användning av begreppen mot den kritik på samhället som Marx försökte skapa genom dessa begrepp. Men Williams diskuterar även Marx och Engels syn på begreppen, då han anser att det saknas ett ”adekvat erkännande av de oupplösliga sambanden mellan den materiella produktionen, politiska och kulturella institutioner och verksamheter, och medvetandet”.[23] Dessa samband är svåra att fånga i en analys, då ”[d]e är levande människors alla specifika verksamheter och produkter.”[24] Vi kan alltså inte reducera vare sig basen eller överbyggnaden till en kategori, eftersom vi då förlorar möjligheten att fånga hela den mänskliga realiteten. Ett bättre sätt att göra detta på är enligt Williams genom att undersöka hegemonin.

---

[19] *Nationalencyklopedin (NE)*, ”Överbyggnad”, u.å., https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/%C3%B6verbyggnad?isSearchResult=true (hämtad 2025-11-28).
[20] Ibid.
[21] Williams, s. 65.
[22] Ibid., s. 68.
[23] Ibid., s. 70.
[24] Williams, s. 70.

Hegemonin

Hegemoni betecknar enligt *NE* både maktpositioner mellan stater och maktövningen av en ledande klass på människo- och samhällssynen.[25] Den sistnämnda definitionen härstammar från den italienska marxisten Antonio Gramscis användning av begreppet hegemoni, som Williams utvecklar i *Marx och kulturen*. Enligt Williams finns det i varje samhälle en hegemoni, som han definierar som:

> [E]n mängd praktiker och förväntningar som rör våra liv, våra sinnen och vår verksamhet, allt det som formar vår uppfattning om oss själva och världen. Det är ett genomlevt system av betydelser och värderingar […] vilka eftersom de upplevs som praktiker uppträder som ömsesidigt bekräftande.[26]

Hegemonin omfattar alltså stora delar av vår upplevda verklighet, och därmed är både vår kultur och ideologi en del av hegemonin. Men även om den är en central del av vårt samhälle, så är den inte ensam då det även finns mot-hegemonier och alternativa hegemonier i samhället.[27] Den dominerande hegemonin är därmed i mitten av en inflytelsekonflikt, där den är ”motarbetad, begränsad, förändrad och utmanad genom påtryckningar” av dessa alternativa hegemonier, vilket leder till att den samtidigt ”förnyas, återskapas, försvaras och modifieras” för att kunna bevara sin dominerande position i samhället.[28] Alltså är hegemonin en process där det sker en växelverkan mellan olika, oftast motsägelsefulla, betydelser, värderingar och praktiker som införlivas i en kultur eller samhällsordning.[29] Produktionen i samhället påverkar hegemonin, även om den inte är den enda faktorn med inflytande.[30]

Traditioner, institutioner och strömningar

Om vi vill förstå hegemonins verkan i samhället, måste vi undersöka de tre delarna av den kulturella processen. Den första är tradition, vilket är ”det mest påtagliga uttrycket för de dominanta och hegemoniska påtryckningarna och begränsningarna.”[31] En tradition är nämligen både en kvarleva från det förflutna, samtidigt som de är en aktivt skapande kraft som formar vår uppfattning av omvärlden. Hegemonin använder selektiva traditioner där den,

---

[25] *Nationalencyklopedin (NE),* ”Hegemoni”, u.å., https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/hegemoni?isSearchResult=true (hämtad 2025-11-24).
[26] Williams, s. 93.
[27] Ibid., s. 95.
[28] Ibid., s. 95.
[29] Ibid., s. 97.
[30] Ibid., s. 104.
[31] Ibid., s. 97.

genom att välja bort eller förminska olika traditioner från ett samhälles förflutna, skapar en kulturell bekräftelse av samtidens sociala ordning.[32] Genom att undersöka centrala traditioner i ett samhälle får vi en bild av hegemonins sociala ordning, då traditionerna bekräftar den. Detta innebär också att vi, om vi undersöker marginaliserade traditioner, kan fördjupa vår förståelse av de alternativa hegemoniska krafterna som rör sig i samhället.

Individens uppfattning av dessa selektiva traditioner som naturliga delar av samhällsordningen skapas genom institutioner, som enligt Williams fungerar som socialiserande aktörer i samhället.[33] Traditionerna införlivas genom institutioner som undervisning, familjen och kyrkan, vilka lär in hegemonins grund i samhällets invånare. Målet är att skapa en självidentifiering hos individen med hegemonins former.

Denna förmedling sker genom strömningar, vilket är ”medvetna (litterära, konstnärliga, filosofiska eller vetenskapliga) rörelser och tendenser, som lättast kan skiljas åt efter sina formativa verk.”[34] En strömning ger uttryck till institutioner, som är dolda bakom strömningarna. De är väsentliga delar av samhällets kulturella och konstnärliga verklighet, som ibland kan verka ifrågasätta hegemonin. Det kan vara svårt att skilja mellan de strömningar som tillhör mothegemonin och den dominerande hegemonin, då hegemonin kan införliva element från mothegemonin i sig själv, vilket då utrycks i strömningarna.

Genom att undersöka de traditioner, institutioner och strömningar som skildras i Kulla-Gullaböckerna får vi en bild av hur den dominerande kulturens ekonomiska maktstrukturer påverkar de skildrade barnens sociala position och utsatthet, samtidigt ger de en möjlighet att undersöka om det skildras alternativ till den dominerande kulturens maktstrukturer. Det sistnämnda gör det möjligt att se om den dominerande kulturen problematiseras i Kulla-Gullaböckerna.

Framträngande och kvarlevande kulturer

De element som hegemonin införlivar, utesluter eller späder ut är antingen element ur en kvarlevande eller en framträngande kultur.[35] En kvarlevande kultur är, enligt Williams, något som:

> [H]ar definitionsmässigt verksamt formats i det förflutna men är fortfarande aktiv i kulturprocessen inte bara, och ofta inte alls, som något ur det förflutna utan som

[32] Ibid., s. 97f.
[33] Ibid., s. 99.
[34] Ibid., s. 100.
[35] Ibid., s. 102.

> något verksamt i det närvarande. Vissa erfarenheter, betydelser och värderingar, vilka inte kan uttryckas eller egentligen verifieras utifrån den dominerande kulturen, levs och praktiseras icke desto mindre på grundval av det kvarlevande […] av någon tidigare social och kulturell institution eller strömning.[36]

Detta är inte en kvardröjande kultur, som kan stå i direkt opposition till den dominerande kulturen, men är i stället delar av en före detta kultur som har assimilerats in i den dominerande.

Med en framträngande kultur menas ”att nya betydelser och värderingar, nya praktiker, nya relationer och nya slags relationer hela tiden skapas.”[37] En ny klass bringar alltid med sig en ny kultur, men vi måste enligt Williams passa oss för att begränsa hela den framträngande kulturen till detta, då ”[*i*]*nget produktionssätt och därför ingen dominerande samhällsordning och därför ingen dominerande kultur någonsin i verkligheten omfattar eller uttömmer all mänsklig praxis, all mänsklig energi och all mänsklig avsikt*.”[38] Det är alltså en ny kultur som växer fram, och även om detta ofta sker i samband med framväxten av en ny klass, kan den inte begränsas till detta. Den framträngande kulturen ingår sedan i en komplex process där de dominerande skikten i samhället använder sig av olika införlivningsprocesser för att forma en enhetlig samhällsordning.[39] Detta görs genom att dessa processer väljer ut vissa saker samtidigt som den utesluter saker från den framträngande kulturen.

Språket är enligt Williams en levande del av och en materiell praktik i denna process.[40] ”Språket är [---] en socialt delad och ömsesidig verksamhet, som redan finns innesluten i aktiva förhållanden, där varje steg är en aktivering av det delaktiga och ömsesidiga eller kan bli det.”[41] Det är till exempel genom språket som element av den kvardröjande eller framträngande kulturen införlivas eller späds ut så att de passar in i den dominerande hegemonin. Så om vi undersöker litteratur måste vi beakta att den är del av en ”socialt delad och ömsesidig verksamhet”.[42] Det är därför viktigt att en litteraturanalys fångar hela den sociala betydelsen som alltid är aktiv och inneboende i litteraturens skildring.[43]

Även om Williams tar upp ett flertal sätt för hur vi kan undersöka litteraturens förhållande till samhällsprocessen, allt ifrån beteckningarna som utgör den skönlitterära

[36] Ibid., s. 102.
[37] Ibid., s. 103.
[38] Ibid., s. 104. Kursiv i original.
[39] Ibid., s. 104.
[40] Ibid., s. 132.
[41] Ibid., s. 133.
[42] Ibid., s. 133.
[43] Ibid., s. 134.

skildringen till författarens skapande praktik, kommer denna uppsats främst använda sig av hans kulturteori, med fokus på begreppen hegemoni, framträngande- och kvarblivande kultur, tradition, institution och strömningar.

Metod

Metodavsnittet presenterar först materialet, diskuterar sedan analysmetoden, för att slutligen ge ett handlingsreferat till Kulla-Gullaböckerna.

Material

Materialet som kommer undersökas är den sjudelade versionen av Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit som kom ut mellan 1945 och 1951: *Kulla-Gulla (1945), Kulla-Gulla håller sitt löfte (1946), Kullabarnen på herrgården (1947), Kulla-Gulla i skolan (1948), Kulla-Gullas sommarlov (1949), Kulla-Gulla finner sin väg (1950)* och *Kulla-Gullas myrtenkrona (1951)*. Denna svit har senare delats upp i elva delar vid en nyutgåva. Senare skrevs Sandwall-Bergström tre föregångare till serien: *Kulla-Gulla på Blomgården (1972), Kulla-Gulla på barnhemmet (1986)* och *Kulla-Gulla lill-piga (1987).*

Eva Söderberg skriver i sin avhandling, när hon diskuterar sitt materialval, följande:

> Hade omredigeringen gjorts på författarens egna initiativ av estetiska eller pedagogiska skäl hade även den varit värd ett mer ingående studium. Nu ser jag den mest som en förlagsangelägenhet—även om Sandwall-Bergström tog tillfället i akt och gjorde vissa strykningar, moderniseringar och stilistiska förändringar.[44]

Jag har som Söderberg valt att analysera den första sviten, eftersom omredigeringen inte skedde på Sandwall-Bergströms initiativ. En annan anledning för mitt val är att jag vill undersöka böckerna i den form som de först mötte marknaden i. Därför är inte heller föregångarna till sviten som skrevs i efterhand en del av materialet.

Analysmetod

Metoden för att undersöka relationen mellan de skildrade ekonomiskt betingade maktstrukturernas relation till barnens sociala utsatthet kräver att jag först definierar vad ’ekonomiska maktstrukturer’ och ’social utsatthet’ innebär.

[44] Söderberg, s. 20.

Makt är enligt *Svensk Ordbok* att någon har resurser så att de kan styra.[45] Dessa resurser kan vara bundna till någons sociala position, vapenägande eller kapital, kulturell likväl ekonomiskt. När jag undersöker maktstrukturerna som skildas i Kulla-Gullaböckerna kommer jag först lokalisera scener eller dialoger där det sker en maktutövning; när någon styr eller utövar inflytande över någon annan. Sedan kommer jag analysera hur personen som utövar makt kan göra detta, för att få en bild av vilka resurser de har tillgång till. Eftersom det är barnets sociala utsatthet som undersöks, kommer jag fokusera på maktutövning där barn är involverade.

Social utsatthet är när någon befinner sig i en oskyddad eller värnlös position i relation till samhällets organisation eller i samspelet med andra människor.[46] En sådan utsatthet kan uppstå när, till exempel, ett barn utsätts för maktutövning eller befinner sig i en situation där barnet inte har resurser för att försvara sig själv. För att undersöka relationen mellan barnets sociala utsatthet och maktutövningen kommer jag undersöka ett antal scener där barnen befinner sig i värnlösa positioner till andra människor.

Analysen sker utifrån Williams kulturteori. Detta innebär att analysen kommer undersöka hur de ekonomiska strukturerna och den sociala utsattheten är en del av hegemonin, samt om det finns röster och skildringar som bryter mot hegemonins föreställningar om dessa. Den dominerande hegemonin ska, på grund av dess allomfattande natur, upplevas som en naturlig del av böckernas karaktärers liv. Om denna självklarhet ifrågasätts eller förändras kan det tyda på en mothegemonisk strömning, som hegemonin måste förhålla sig till. Denna potentiella strömning ämnar jag kontextualisera utifrån tankeströmningar ur böckernas samtid, som till exempel folkhemmet, vilket både Söderberg och Heggestad har tagit upp i deras avhandlingar.

Eftersom analysen sker utifrån Williams kulturteori kommer jag använda mig av hans begrepp, som tagits upp i teoriavsnittet. Dessa används för att bättre förstå de skildringarna av ekonomiska maktstrukturer och barnets sociala utsatthet utifrån Williams idé av en rörlig och föränderlig hegemoni. Begreppen är alltså inte termer för fenomen som jag aktivt söker efter, utan i stället är det ett perspektiv som jag undersöker materialet utifrån.

[45] *Svensk Ordbok (SO)*, ”Makt”, 2021, https://svenska.se/so/?id=149459&pz=7 (hämtad 2025-12-05).
[46] *Svenska Akademins Ordbok (SAOB)*, ”Utsatt” (§8, adj.), 2012, https://svenska.se/tre/?sok=utsatt&pz=8 (hämtad 2025-12-01); *Svensk Ordbok (SO)*, ”Social”, 2021, https://svenska.se/tre/?sok=Social&pz=1 (hämtad 2025-12-01).

Handlingsreferat

I *Kulla-Gulla* möter vi den föräldralösa flickan Gunilla (Gulla) som utackorderas till familjen Karlberg, vars torp Kulla (därav namnet Kulla-Gulla) är en del av herrgården Höje.[47] Gulla hjälper att ta hand om torpet och sina fem fostersyskon. Under ett dagsverke på Höje upptäcks det att Gulla är patrons försvunna dotterdotter. När Gullas fostermor dör uppmanas Gulla att lämna torpet och flytta till Höje, men hon tackar nej då hon har lovat att ta hand om sina fostersyskon. I *Kulla-Gulla håller sitt löfte* får vi se hur hon strider för att få komma till herrgården tillsammans med dem.[48] *Kullabarnen på herrgården* skildrar deras första år på Höje, medan Gulla börjar inse att det finns en orättvisa i den sociala ordningen på herrgården.[49] Ett exempel på detta är hur pojken Mats tvingas att stjäla mat till sin döende mor, då han inte får någon hjälp från herrgården. Gullas funderingar vävs samman med identitetsfrågor i *Kulla-Gulla i skolan* när hon skickas på flickskola i staden Hasseltuna.[50] Hon uppmanas att glömma sitt olyckliga förflutna som torpunge, medan hon själv ser det som en värdefull del av sin uppväxt. Samtidigt märker hon hur makt kan missbrukas när hennes bekant, fänriken Ivan, får en flicka att stjäla pengar åt honom, men inte bryr sig när flickan åker fast.

I *Kulla-Gullas sommarlov* kommer dessa konflikter till sin spets när Ivan hjälper patron att styra herrgården, medan Gulla har vänner från skolan på besök.[51] Gullas gäster behandlar tjänstefolket nedlåtande, vilket är någonting som tvätterskan Viktoria ifrågasätter. På grund av denna kritik avskedas hon av Ivan. Det pyrande missnöjet bland gårdsfolket blossar upp till en revolutionsstämning under ledning av Viktoria, vars ilska bara har växt efter att hon förlorat sitt arbete. Gulla lovar att hon ska strida för förändring på herrgården, även om hon inte har det mandatet. Det hela leder dock till att Viktorias son dör av en olycka, och revolutionsstämningen dör ut. Gulla känner dock fortfarande tyngden av sitt löfte i *Kulla-Gulla finner sin väg* men vet inte hur hon skall gå till väga.[52] Hon möter socialisten Tomas Tomasson, som hjälper en torpare på Höje att ta hand om hans torp när denne insjuknar. I Tomas finner Gulla en likasinnad själ som också strävar efter förändring. De blir förälskade och samarbetar för att förbättra arbetsvillkoren och levnadskvalitén på herrgården. I *Kulla-*

[47] Martha Sandwall-Bergström, *Flickornas Julbok: Kulla-Gulla,* Stockholm: Åhléns & Åkerlunds Förlag (Albert Bonnier), 1948.
[48] Martha Sandwall-Bergström, *Kulla-Gulla håller sitt löfte*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1946.
[49] Martha Sandwall-Bergström, *Kulla-Barnen på herrgården*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1947.
[50] Martha Sandwall-Bergström, *Kulla-Gulla i skolan*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1950.
[51] Martha Sandwall-Bergström, *Kulla-Gullas sommarlov*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1949.
[52] Martha Sandwall-Bergström 1951a.

Gullas myrtenkrona gifter de sig.[53] När de väl har gift sig och tagit över ansvaret för herrgården ämnar de påbörja en reformation, men detta får vi aldrig se, då boken slutar kvällen innan bröllopet.

Analys

Först ska jag analysera Kulla-Gullasvitens skildring av de ekonomiskt betingade maktstrukturerna, sedan barnets sociala utsatthet, för att slutligen undersöka relationen mellan dessa två.

Övergripande produktionsförhållanden

Torpet Kulla där Gulla bor i början av sviten tillhör herrgården Höje. Dess ägare, patron Sylvester, besitter en ”stor del av sockens jord, skogar och åkerfält, en kvarn, en såg och ett gammalt bruk med samma namn som gården.”[54] Herrgårdens torp ingår i ett feodalt arrendesystem, där torparna får bo och odla på torpets mark emot olika förpliktelser, som är nedtecknade i en motbok, vilket beskrivs i *Kulla-Gulla finner sin väg:*

> Motboken var ett kontrakt med villkoren angivna för arrendeåret, som började och slutade den fjortonde mars. Torparen och patron hade var sitt exemplar, och i båda böckerna infördes allt, som rörde torparens förhållande till sin herre, skulder och tillgodohavanden, utförda dagsverken och försummade, körslor och skattesatser. Hygget var ett av de mindre torpen, och för dess arrende hade Sammel att utföra 156 dagsverken om året, det vill säga 3 i veckan. Dessutom skulle det lämnas 2 hjonedagsverken i veckan […] Vidare skulle vissa körslor utföras mot dagspenning, […] och höst och vår, vid sådd och skörd, skulle torparen stå till herrgårdens förfogande närhelst kallelse kom. På hösten skulle barnen plocka 2 kannor lingon och 2 kappar enbär för herrgårdens behov, och på våren skulle 2 björkriskvastar, 5 skalade björkvispar och 2 likaledes granristvagor lämnas ned till herrgårdsköket. Vidare hade ett hjälpehjon […] att vid kallelse infinna sig för att hjälpa till vid slakt och storbyk. Allt var klart och precist formulerat, siffrorna stod där obevekliga som soldater. Patron visste att i allt utnyttja sina underlydandens flit och arbetskraft.[55]

Detta stycke beskriver det ekonomiska förhållandena, basen, på Höje. Genom sviten träder det ekonomiska systemet fram på olika vis, som till exempel genom skildringar av arbete.

[53] Martha Sandwall-Bergström, *Kulla-Gullas Myrtenkrona*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1951b.
[54] Sandwall-Bergström 1948, s. 6.
[55] Sandwall-Bergström 1951a, s. 103f.

Torparnas plikter består utav arbete och herrgården är beroende av deras ”flit och arbetskraft” för att kunna producera de produkter som kommer ifrån dess järn- och jordbruk.[56]

Produktionen är en viktig del av hur en hegemoni tar form. Därför är det inte udda att produktionen också formar de sociala förhållandena som råder på herrgården. Om torparna inte utför motbokens plikter så kan de bli vräkta, vilket innebär att de förlorar både husrum och möjlighet till försörjning.[57] Om de av någon anledning inte kan arbeta, exempelvis på grund av sjukdom, är de helt beroende av patrons välvilja för att bo kvar. Patron står däremot inte i samma beroendeställning till torparen, som torparen står till honom. Även om han är beroende av torparnas arbete för att ta hand om Höje, påverkas han inte av bristen av en ’arbetare’. Där torparen förlorar hela sitt levebröd förlorar patron enbart lite arbetskraft, som är lätt att ersätta.

Samtidigt är detta feodala produktionssystem något som påverkar karaktärernas syn på arbetet. Herrskap bör inte arbeta eller ens stå i nära kontakt med deras arbetare. Patrons bortgångna hustru talade med tjänstefolk enbart genom en sällskapsdam.[58] Gulla får inte tillåtelse av sin lärare på flickpensionatet att hjälpa till med disken när hon ser att det behövs.[59] Att herrskap inte ska utföra praktiskt arbete är en föreställning som även tjänstefolket har. Herrgårdens pigor förundras över hur Gulla hjälper till med städningen:

> Hon ä då för märkvärdig, fröken Gunilla, sade de sinsemellan och med beundran i rösten. Bara pigan Agda knyckte på nacken och ville komma med motsägelser.
>
> —Varför ska nu dä va så märkvärdigt att hon kan arbeta, sade hon, jäntan har ju kommi från en simpel torparstuga som vi andra!
>
> —Ja, men just därför, menade de andra, ty de visste att med sig att om ödet varit dem själva så gunstigt att de hux flux blivit upphöjda till herrskapsfröknar, så skulle de minsann passat på att lata sig och ha det bra under varenda minut av dagen.[60]

Denna syn på arbete delas av de flesta karaktärerna i böckerna men ifrågasätts inte. Arbetet träder fram som ett motiv genom sviten; det representerar det produktionssystem som har en inverkan på hegemonin som karaktärernas världsuppfattningar befinner sig i. Arbetet formar även hur deras liv ser ut och vilka ekonomiska resurser som karaktärerna har.

[56] Ibid., s. 104.
[57] Ibid., s. 75.
[58] Sandwall-Bergström 1948, s. 6.
[59] Sandwall-Bergström 1950, s. 79.
[60] Sandwall-Bergström 1947, s. 74.

Maktförhållanden mellan vuxna

Individens resurser påverkar dess maktutövning, samt hur den kan värja sig mot makt. Patron Sylvester är karaktären med mest resurser, vilket innebär att han har mest ekonomiskt betingad makt på herrgården. Han befinner sig i positionen att vräka torpare som inte fullgör sina plikter. En mer framträdande maktyttring finns i böckernas skildring våld.

Våldsanvändningen tematiserar maktstrukturerna som härstammar från herrgårdens produktionsförhållanden, vilket innebär att våldsskildringarna kan ge en bild av den rådande hegemonin. Höjes herrskap använder våld för att straffa arbete som de inte godkänner: ”[E]n gång hade Karlberg berättat, hur patron med egen hand pryglat en dräng, som varit slarvig med hans ridhäst, och att mamsell Modig [patrons hushållerska] i sin tur brukade lugga pigorna, då de inte var till lags.”[61] Våldet används även för att arbetet verkligen ska ske, vilket verkställs av gårdens rättare. Under skörden säger han till exempel: ”Se till att du kommer någonstans där borta, ropade rättaren och hötte med en oxpiska, patron betalar inte dagspenning åt den som inte gör fullgott arbete!”[62] Att ’dåligt’ arbete är någonting som bör straffas är en föreställning som även delas av arbetarna själva. När Karlberg berättar om hur patron använder våld yttrar han ingen kritik mot patron, snarare ger han en beskrivning av tillvaron på herrgården. Dessutom vägs Karlbergs beskrivning direkt upp mot en beskrivning av det söta vetebröd och goda kaffe som torparhustrurna får när de utför dagsverken under ”slakt eller något annat tungt arbete”.[63]

Maktförhållanden mellan vuxna och barn

Barnet befinner sig i en särskilt utsatt position i detta samhälle, då de befinner sig i flera maktstrukturer samtidigt. Den kommande analysdelen kommer utifrån tre scener att undersöka hur barnets sociala utsatthet står i förhållande till deras föräldrar, lärare och arbetsgivare. Analysen undersöker vad som i skildringarna är del av den rådande hegemonin och om det höjs röster som kritiserar dess maktstrukturer.

Familjen på Hygget

I *Kulla-Gulla finner sin väg*, svitens sjätte del, möter vi familjen från torpet Hygget. Föräldragestalten, Sammel, har på grund av sjukdom varken kunnat sköta sitt eget jordbruk eller kunnat utföra de dagsverken som han är skyldig patron. Sammel har inte heller kunnat

[61] Sandwall-Bergström 1948, s. 38.
[62] Ibid., s. 73.
[63] Ibid., s. 38.

söka vård, eftersom han då lämnar sitt torp, vilket innebär att han förlorar arrendet. Samtidigt oroar han sig för att bli vräkt om han inte tillfrisknar snart.[64] Denna oro härstammar till stora delar från herrgårdens produktionsförhållanden, men det är också på grund av herrgårdens produktion som Sammel får bo kvar:

> Flera gånger hade patron […] dryftat vilka åtgärder man borde vidtaga mot Sammel, och till mesta delen var det just den stora skulden, som räddat Sammel från att helt enkelt bli bortkörd och vräkt från torpet—patron ville inte förlora pengar på honom. Det var bättre uträkning för patron att låta Sammel bo kvar tills han blev frisk och kunde arbeta av sin skuld.[65]

Detta skapar ett visst vägskäl där Sammel inte kan göra något åt situationen samtidigt som patron inte vill göra någonting åt den. Situationen har lett till att Sammels barn har gått hungriga och blivit tvungna att tigga.[66]

En kväll går Gullas fosterbror Johannis med Tomas till Hygget för att hjälpa Sammel med potatisskörden, vilket har varit hans trygghet för vintern, men när de börjar gräva ser de att potatisen har försvunnit.[67] Sammels barn, Majsan, Alfred och Eftraïm har under sommarens svält grävt upp potatisarna och tillagat dem för att stilla deras hunger. Det hela blir för mycket för Sammel och:

> All den undertryckta förtvivlan han suttit med genom månaderna, all hans ängslan för det sjuka benet, för de försummade plikterna, för levebröd och existens, bubblade nu upp till ytan, och under inverkan av dagens upplevelser […] och chocken han fått vid potatislandet, vände sig nu alltsammans i raseri mot barnen.[68]

Raseriet kanaliseras genom att han misshandlar barnen. Han slutar enbart när Johannis och Tomas griper in, men då har barnen redan skrämts, skadats, och Efraïm flyr ut i skogen. Han hittas inte förrän flera timmar senare av Gulla, som har kommit för att hämta Johannis.

Scenen visar att herrgårdens produktionsförhållanden inte bara har skapat en situation av social utsatthet, där barn både har fått svälta och där de blir offer för misshandel, utan även att våldet här är ett utlopp för den oro som skapas av herrgårdens maktstrukturer, vilka härstammar från dess produktionssystem. Varken Sammel eller hans barn reflekterar över detta. Även om de far illa, så känner de ingen ilska mot patron och herrgården. Hegemonin har framställt situationen som naturlig.

---

[64] Sandwall-Bergström 1951a, s. 74f.
[65] Ibid., s. 56.
[66] Sandwall-Bergström 1949, s. 77f.
[67] Sandwall-Bergström 1951a, s. 75.
[68] Ibid., s. 76f.

Det krävs att någon utomstående anmärker på det, för att det rådande systemet ska ifrågasättas. Tomas får denna roll i boken när han säger:

> Det måste föreligga ett grundligt fel i vi människors sätt att ordna vår värld […] det kan inte vara riktigt att ett barn på ett stort landsgods, med åkrarna och jordens möjligheter utanför knutarna, ska behöva svälta sig fördärvad på detta sätt [---] Den fattigdom och det armod som man möter hos ert folk här under godset är verkligen en skam […][69]

Denna ilska riktas mot Gulla. För Tomas är hon som herrgårdsfröken en ställföreträdare för produktionssystemet. I och med att han är i opposition till produktionsordningen, ställer han sig även i opposition till den dominerande hegemonin. Detta tyder på att Tomas är del av eller förespråkar ett tankesätt från en mothegemoni som rör sig i det skildrade samhället. Den gestaltas i form av en framträngande kultur, som beskrivs som en ”frambrytande rörelse i tiden, socialismen, som kämpade för bättre villkor åt arbetarklassen” samtidigt som det görs klart att överklassen, som patron är del av, finner det mycket problematiskt.[70]

Gulla instämmer i den kritik som Tomas yttrar och blir därmed en del av denna framträngande kultur som strävar efter förändring. Detta förvånar Tomas. Även om han yttrar sin kritik så förväntar han sig inte att Gulla ska hålla med utan att motsätta sig.[71] I början tror han till och med att hon driver med honom, och det tar henne en hel kväll att övertyga honom om motsatsen. Tomas misstänksamhet härstammar från en föreställning om hur herrskap bör bete sig. Eftersom denna är så svår att bryta tyder det på att den kan vara en del av en hegemonis världsuppfattningar. En mot-hegemoni, exempelvis socialismen Tomas är del av, kan ha samma allomfattande natur som den hegemoni den motarbetar. Även här krävs det att en utomstående ifrågasätter dess föreställningar för att hegemonin ska kunna brytas.

Gullas förmåga att genomskåda den hegemoni som hon befinner sig i, utan att någon utomstående griper in, beror på att hon är en tröskelgestalt som har sett både torparnas och herrskapets världar. Hennes anslutning till socialismen är resultatet av en lång process där hon långsamt har börjat ifrågasätta den dominerande hegemonins maktstrukturer vilket lett till insikten att det krävs en förändring.[72]

[69] Ibid., s. 81.
[70] Ibid., s. 61.
[71] Ibid., s. 81ff.
[72] Ibid., s. 8f, 19.

Barnen på Kulla-torpet

När Gulla kommer till torpet Kulla så befinner hon sig fortfarande inom den dominerande hegemonins föreställningar, då livet som barnhusbarn och hjälphjon är det enda som hon har upplevt. En föreställning som lyfts fram är Gullas fosterfamilj, Karlbergs, syn på arbete. Precis som de vuxna måste utföra dagsverken på herrgården för att kunna försäkra deras boende och levebröd, måste Gulla arbeta på torpet för att ”göra skäl för födan.”[73] Gulla förväntas arbeta för hennes fosterföräldrar, vilka beskrivs som hennes arbetsgivare och husbonde. Här reproduceras maktförhållandet mellan torparna och patron, fast nu mellan barn och vuxna, som utrycks genom motiven arbete och våldsutövning.

Gullas roll som arbetskraft i det skildrade samhället befäst av institutionen skolan när den ger barnen lov för att arbeta på herrgården under skörden, samtidigt som den tillåter föräldrar att hålla barn hemma för arbete. Ellen, Gullas fostermor, låter Gulla gå till skolan tre dagar i veckan, eftersom skolläraren: ”[S]äj att dä räcker mä tre dars skolgång för dej eftersom vi behöver dej för arbetet här hemmavid.”[74] Detta finner Gulla självklart:

> Hon hade sedan hon vid nio års ålder lämnat barnhemmet och sattes i tjänst hos Hermansson inte någon gång fått besöka skolan mer än fyra dagar i veckan. Här minskades skolgången ännu en dag, och fastän hon egentligen tyckte om skolarbetet, föll det henne inte ens in att gräma sig över det. Det var så när man var barnhusbarn och hjälpehjon.[75]

Denna hegemoniska föreställning berör inte enbart arbetets vikt i det skildrade samhället, men även Gullas position i samhället som barnhusbarn och hjälphjon. Det är på grund av att hon *är* barnhusbarn och hjälphjon som hon förväntas, och själv accepterar, att stanna hemma från skolan för att arbeta. Även om hennes fosterbror måste utföra dagsverken på herrgården, precis som Gulla, så får han ändå gå till skolan veckans alla dagar.

Skolan är dock en plats som försätter Johannis i en särskilt socialt utsatt position. I svitens första del, *Kulla-Gulla*, skildras elevernas förhållande till deras lärare Bromander. Han anser ”efter tidens sed […] att barnens välgång och fostran satt i rottingen. Därför hade också rottingen hedersplatsen framme vid hans kateder.”[76] Formuleringen ”tidens sed” tyder på att barnaga kan ses som en tradition i detta samhälle, som då även vittnar om dess hegemoni.[77] Barnaga är en form av maktutövning, som speglar de fysiska straff som patron är

[73] Sandwall-Bergström 1948, s. 5.
[74] Ibid., s. 19.
[75] Ibid., s. 19f.
[76] Ibid., s. 31.
[77] Ibid., s. 31.

berättigad att ge sina tjänare när de missköter sig. En fysisk bestraffning är fostrande och är en del av de rådande maktstrukturerna.

Gulla ser detta som en naturlig del av livet: ”Johannis, sade hon sedan, när en ä barn får en allti stryk. Dä får alla, sir du. Dä hör till, liksom. En måste få dä för å bli fostrad, säjer di. Men snart växer vi opp och då blir dä vi som rår i världen.”[78] Men samtidigt ifrågasätts denna tradition när hon antyder ett brott mot den i framtiden, för stryk är något som skadar Johannis. Redan innan skolan oroar han sig för läxförhören: ”Det var fortfarande Jacobs tolv söner, som han ängslades för […] kunde han dem inte i dag, så visste han att skollärare Bromander skulle ta till rottingen.”[79] Rädslan skapas av det som tidens sed anser vara en viktig del av barnets fostran, som försämrar Johannis prestationer i skolan. Även om han kan läxan om Jacobs söner är de bortflugna när han står inför Bromander och ser hans rotting.[80] Scenen framhäver barnets position i skolan som präglat av en social utsatthet, vilket speglar torparens utsatthet i relation till patron.

Även arbetet som Johannis utför påverkar hans prestationer i skolan. I *Kullabarnen på Herrgården* ser vi att Johannis bor på herrgården förbättras hans position i samhället, och då går hans skolgång också bättre. Läraren Bromander tror att detta beror på att något hinder i Johannis hjärna har släppt, men Johannis intygar ”att hindret inte så mycket suttit inom honom som utom honom. Nu när han inte längre behövde spänna sin klena kropp i övermänskligt arbete [---] i samma takt som en vuxen karl, så hade han både krafter och tid för läxläsningen.”[81] Alltså påverkas barnets utsatthet av maktutövningen, arbetet och dess position i samhället.

Bromander är oförmögen att se detta, då hans syn befästs av hegemonin och denna föreställning är svår att bryta. Även om Gulla ser att makten används fel och anger att hon vill använda den annorlunda, ifrågasätter hon inte maktstrukturerna i sig. Det krävs att Johannis samhällsposition förändras, för att han ska kunna genomskåda anledningarna till hans utsatthet i skolan. Romansviten visar här att ifrågasättandet av hegemoniska föreställningar är resultatet av en långsam process.

Mats och patron Sylvester

Arbetet påverkar både barnets utsatthet i hemmet, i skolan, och i relation till dess arbetsgivare, då barnet också ses som arbetare. Genom att analysera relationen mellan patron

[78] Ibid., s. 42.
[79] Ibid., s. 26.
[80] Ibid., s. 35.
[81] Sandwall-Bergström 1947, s. 17.

och drängpojken Mats i *Kullabarnen på herrgården* kommer barnets sociala utsatthet i relation till dess arbetsgivare att undersökas härnäst.

Mats kommer från en stuga på Allmänningen, vilket är ett stycke mark som ägs av socken och inte av herrgården.[82] Hans mor, Kari, har försörjt sig själv och Mats genom att spinna lin åt herrgården, men har inte kunnat göra detta sedan hon blev sjuk.[83] Mats har ”av ren nåd fått en drängplats på herrgården” men har nu tagits på bar gärning av rättaren med att stjäla ägg från herrgårdens hönshus.[84]

Enligt den rådande produktionsordningen innebär Mats stöld att han har försummat sin plikt som anställd och eftersom tjänsten gavs till honom av barmhärtighet anses hans brott ännu värre, då den tyder på brist av respekt mot välgöraren patron.[85] Brottet kräver ett straff som ges av patron, Mats arbetsgivare:

> Patron såg strängt på honom.
>
> —Har du inte i skolan fått lära dig budorden? Du skall icke stjäla, heter ett av dem. Känner du inte till det?
>
> —Joo, tjöt pojken och skakade av gråt.
>
> —Då ska du också minnas det och hålla det i tankarna, sade patron. Räck fram dina händer! [---] Och patron slog med sin stora linjal sju vinande slag över de magra, smutsiga pojkhänderna. Sju slag, det var för att han skulle hålla det sjunde budordet i minnet. Röda, breda svullnader slog upp på huden.[86]

Straffet rättfärdigas av Bibelns tio budord, vilket ger patron ett gudalikt mandat. Religionen befäster här den rådande maktordningen, som är en del av hegemonin. Detta sker även på andra platser i sviten, som när Gulla i *Kulla-Gulla* ger en 25-öring hon har tjänat till hennes fosterföräldrar eftersom ”det var ju inte mer än rätt, att vad man kunde tjäna ihop tillföll dem, vilka höll henne med kläder, föda, hus och hem, som det utrycktes i katekesen.”[87]

Mats tycker dock *inte* att hans straff utförs på rättfärdiga grunder. Äggen har stulits för att hjälpa hans mor som inte kan äta något annat.[88] Patron har inte velat hjälpa henne få vård, eftersom ”Heden hör till socknen och herrgården har inga plikter mot dem som bor där.”[89] Det krävs att Mats spottar patron i ansiktet och skriker: ”Koa ä dö, å mor ligg sjuk, å vi behöv

[82] Ibid., s. 31.
[83] Ibid., s. 32.
[84] Ibid., s. 19.
[85] Ibid., s. 20.
[86] Ibid., s. 21.
[87] Sandwall-Bergström 1948, s. 39.
[88] Sandwall-Bergström 1947, s. 32.
[89] Ibid., s. 39.

äggen bättre än I!" för att patron ska reagera.[90] Även om patrons åsikt inte förändras, rubbar detta hans och rättarens världsuppfattning: "De båda vuxna männen tappade fattningen. Något så oerhört hade ingen av dem varit med om. En dräng, som spottade på nådi' patron—som spottade rakt i ansiktet på nådi' patron. Nej, det var inte möjligt!"[91] När Mats bryter mot den rådande maktordningen och därmed kritiserar patrons mandat, ifrågasätter han också i längden den dominerande hegemonin. För patrons världsuppfattningar härstammar från hegemonin, som till stora delar formas av herrgårdens produktionsförhållanden, vilka befäster patrons maktposition på Höje.

Även om patron förnekar kritiken, vittnar hans kroppsspråk om att han på ett omedvetet plan känner av orättvisan. När han ser att Mats är "trasig och mager, ovårdad och ful och smutsig" vänder patron undan sin blick.[92] Och i *Kulla-Gullas sommarlov*, svitens femte del, ser vi hur barn väljer att tigga i grannsocken, eftersom "patron skulle ta illa opp om hanses torpare gick mä påsen […] den mäktige herrn skulle känna sej utskämd [---] för inte kan en fin herre hålla sej mä tjänare som går och tigger! Ånej, dä passar ju inte…"[93] Men det är en sådan fattigdom som råder på Höje och det är patrons världsbild, skapad av hegemonin, som leder till att han inte förmår att göra någonting mer än att inte låstas om det.

Även Gullas världsuppfattning, där våld är ett rättfärdigat uttryck av maktutövning, rubbas av Mats. Hon står dock inte i direkt förnekelse som patron, vilket beror på att hon har upplevt den misär som Mats befinner sig i:

> Hon [Gulla] var van vid stryk, att få det själv och se andra ta emot det. Stryk var något obehagligt, visserligen, men något vanligt på samma gång, något som hörde samman med att man var barn och inte fullvuxen. Man fick stryk, när man gjort något dumt och illa, ibland fick man stryk när man var oskyldig också. Det var som det föll de vuxna in.[94]

Som barn har de bara att tiga och ta emot, eftersom de ännu inte är vuxna. Gulla förvirras av Mats beteende, vilket hon sedan förstår som ett resultat av ett "sådant hat, som den känner, som är förtvivlad och värnlös och dömd, men som varken förstår att med lugn finna sig […] eller hade kraft att förlåta […] Somliga människor ä skapta på ett vis, somliga på ett annat, tänkte hon."[95] Här förminskas Mats hat till ett sämre personlighetsdrag, istället för att lyfta

[90] Ibid., s. 22.
[91] Ibid., s. 21.
[92] Ibid., s. 19.
[93] Sandwall-Bergström 1949, s. 77f.
[94] Sandwall-Bergström 1947, s. 22.
[95] Ibid., s. 23.

fram att hatet härstammar från produktionsförhållanden som råder på herrgården, vilket bekräftar den dominerande hegemonin.

Individens världsuppfattning är alltså mycket svår att bryta, vilket är ett resultat av hegemonins allomfattande natur. Detta tematiseras genom svitens skildring av Gullas långsamt framväxande medvetenhet om den sociala utsatthet som finns på Höje. Det är inte förrän efter hennes klassresa, i takt med att hon växer upp, som hon verkligen *ser* orättvisorna. Då räcker det inte längre med att ge matkorgar till de fattiga: ”*Då* hade hon tyckt att hjälpen hon kom med var så värdefull [---] Men *nu*. Nu var denna barnafromma tro förlorad för henne [---] för den, som fått pröva båda, var det inte svårt att finna att där låg något skevt och skamligt i att hunger och övermättnad så kunde få frodas sida vid sida.”[96] Vad som verkligen behövs är ett ingripande som gör slut på de sociala orättvisorna som råder på herrgården. Kunskap om de sociala orättvisorna är inte nog för att kunna förändra dem, då kunskapen underordnas maktstrukturen. Romanerna visar att det är en lång och mödosam process för att verkligen kunna se orättvisorna.

En alternativ hegemoni träder fram

Det finns alltså ett samband i romansviten mellan de övergripande produktionsförhållandens maktstrukturer och barnets sociala utsatthet som enligt en del karaktärer är en del av den naturliga ordningen av tillvaron. Samtidigt höjs röster som kritiserar det som hegemonin befäster. Nu undersöks hur denna kritik verkställs av Tomas och Gulla i *Kulla-Gulla finner sin väg* och *Kulla-Gullas myrtenkrona.* Sedan undersöks hur dessa skildringar förhåller sig till den dominerande kultur som böckerna gavs ut i genom en jämförelse med tankeströmningar ur böckernas samtid, som exempelvis det svenska folkhemmet.

Tomas Torpare

Tomas tar över ansvaret för torpet på Hygget när Sammel till slut åker in till sjukhuset för att få vård för sitt ben. Under Tomas frodas torpet, vilket förminskar barnens utsatthet samtidigt som det har en positiv inverkan på andra på Höje.

När Tomas kommer till Hygget förbättras barnens kost, eftersom han lär barnen att ta vara på den kost som finns tillgänglig, gratis, i skogen runt torpet. Detta leder till att barnen inte behöver svälta längre. Här fungerar Tomas som en lärare för barnen, men även för de vuxna. På lördagskvällar håller han öppet hus där han lär ut allt ifrån barnvård till första

[96] Sandwall-Bergström 1949, s. 38f.

hjälpen; kvällarna är väl besökta och kunskapen sprider sig. Tjänstefolket, torparna och barnen får information som de kan förbättra sin livskvalité med. Utbildning blir grunden till en reformation där den sociala utsattheten motarbetas.

Under Tomas ledning lättas även Majsans arbetsbörda. Enligt motboken är hon skyldig att utföra två dagsverken i veckan, där hon ofta får dra slipstenen.[97] Eftersom det är en tung syssla svimmar hon en dag under arbetspasset. Detta tar Tomas upp med patron: ”Flickan har svimmat av överansträngning, sa Tomas, barnen här på Höje sätts i onödigt hårt arbete under dagsverksdagarna. Somliga som är klenvuxna och undernärda håller inte.”[98] När patron sedan invänder att det är upp till torparna, inte herrgården, hur de använder sig av barnens arbetskraft, svarar Tomas: ”I första hand är det samhällets och arbetsgivarens [ansvar] […] I en familj där de vuxna kan tjäna tillräckligt för uppehället, behöver inte barnen utnyttjas över sina krafter. Ge torparna bättre villkor och mindre pålagor, så kommer detta barnen till godo.”[99] Efter samtalet stryker patron Majsans dagsverken ur motboken och hennes arbetsbörda blir mindre.[100] Detta minskar hennes sociala utsatthet vilket förbättrar hennes mående.

Sedan instiftar Tomas en kultur av jämlikhet på torpet vilket skapar en tryggare omgivning för barnen. När Sammel till slut kommer hem från sjukhuset märker han, lite frustrerat, att Majsan är självsäkrare än tidigare: ”En ä inte harra i sitt eget hus längre, sa han. —Dä ä inte nödvändit att nån ska va harre, replikerade Majsan oberört, under ett halvt års tid har här bara funnits jämlikar i stugan, å dä har vi trivts bra mä. Vi vill inte ha nån som skälls å domderar.”[101] Hon har fått resurser att stå upp för sig själv.

Tomas ifrågasätter de rådande maktstrukturerna både när han kritiserar patrons användning av sina arbetare och när han skapar en alternativ maktstruktur av jämlikhet på torpet Höje. Samtidigt gör han sitt bästa för att förbättra omständigheterna för andra torpare på herrgården genom att använda sig av utbildning. I detta bryter Tomas med de rådande samhällsnormerna och skapar någonting nytt.

Folkhemmet är enligt *NE* en politisk strömning, ofta förknippad med socialdemokratin, som strävar efter ”att hela det svenska folket ska vara jämlika, ha bra bostäder och lika tillgång till allting i samhället.”[102] Yvonne Hirdmans bok *Att lägga livet till rätta. Studier i*

[97] Sandwall-Bergström 1951a, s. 121.
[98] Ibid., s. 123.
[99] Ibid., s. 123.
[100] Ibid., s. 124.
[101] Sandwall-Bergström 1951b, s. 87.
[102] *Nationalencyklopedin (NE),* ”folkhemmet”, u.å., https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/folkhemmet (hämtad 2026-01-04).

svensk folkhemspolitik visar hur folkhemmet ansågs vara ett rationellt medel för att genom socialpolitik lösa problemen i svenskarnas liv, både privat och offentligt.[103] Tomas strävan på torpet påminner om folkhemmets strävan, genom att ge alternativ till de rådande maktstrukturerna utan att förespråka en revolution och helt nya ägandeförhållanden, när det gäller barnens arbete och position i huset. Han gör också sitt bästa för att förbättra omständigheterna för andra torpare på herrgården. Detta tyder på att Tomas föreställningar skulle kunna vara del av en hegemonisk strömning, inspirerad av folkhemmet.

Gulla som mor

Maktutövning har genom sviten tematiserats genom våld. Det är en del av det skildrade samhället och bygger på föreställningen som befästs av hegemonin. Gulla ser det som en del av tillvaron som barnet måste finna sig i, men hon tydliggör att hon tror att framtiden blir annorlunda, för när hon och Johannis är vuxna så, ”blir dä vi som rår i världen”.[104] Detta världsstyre får vi aldrig se, men Gullas handlingar vittnar om att hon tror på ett alternativ som inte inkluderar barnaga.

Genom sviten har Gulla en uppfostrande roll som storasyster och sedan, när mor Ellen dör, som ställföreträdande mor. I *Kulla-Gulla*, svitens första del, ser vi att hennes uppfostran skiljer sig från Ellens. Där Ellen bestraffar oönskat beteende med luggningar och örfilar, väljer Gulla att bemöta det med vänlighet. När Gullas treåriga fosterbror Lada kallar henne för öknamn efter hon tillrättavisat honom, förväntar han sig att hon ska svara med våld. Han iakttar ”Gullas rörelser för att hastigt kunna rädda sig upp på vinden eller ut, om hon kom efter honom med eldgaffeln.”[105] Gulla svarar dock till Ladas förvåning med att säga att hon älskar honom, vilket lamslår honom. När Gulla sedan kommer hem från skolan är han hjälpsam och säger: ”Du, […] Lada ska allji mer räcka ut tungan… å Lada ska va *så* jädd om lillsystej…”[106] Gulla har vunnit hans förtroende. Han vedergäller hennes vänlighet med egen vänlighet, samt genom att lyda henne.

Det alternativ till aga som Gulla ger här bryter med den dominerande hegemonins föreställningar om aga. Hennes handlingar påminner om den gyllene regeln ur Matteus-evangeliet. För att avgöra om de är grundade i Jesus kärleksbud krävs det dock en kompletterande analys som enbart fokuserar på kristendomens inslag i Gullas karaktärisering.

[103] Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, 2:a uppl., Stockholm: Carlsson, 2000, s. 9–11.
[104] Sandwall-Bergström 1948, s. 42.
[105] Ibid., s. 26.
[106] Ibid., s. 40.

Läraren Tomas

En ny vision kring den vuxnas maktrelation jämtemot barnen ser vi i *Kulla-Gullas myrtenkrona,* svitens sista del, där Tomas blir lärare i sockens skola.[107] Han väljer bort de metoder av straff som Bromander har använt: Rottingen gör han sig av med och skamvrån används inte mer.[108] Detta leder till att barnen inte ser honom som en 'riktig' lärare vilket skrämmer dem: ”O, va ska dä bare bli, snyftsuckade de små flickorna åt varandra efter den första skoldagen med Tomas. Han talar ju *vänlit* te di dumma luarna. Han begriper ju inte nåt hur dä ska va.”[109] Reaktionen visar att Tomas bryter med de rådande föreställningarna och precis som det sker med Mats, bemöts ett brott mot hegemonin med förvirring.

För småflickorna är rottingen nödvändig för att hålla mobbare i schack, men detta är inte sant. I *Kulla-Gulla* ser vi hur Bromander inte väljer att använda rottingen mot Kalle Bad, som är skolans mobbare, eftersom det ”en gång hade hänt att den storväxte pojken slagit tillbaka, och sådant var inte nyttigt för en lärares anseende och respekt hos lärjungarna.”[110] Detta visar att maktutövning genom våld endast fungerar om de som tar emot straffen faktiskt tar emot dem. Annars tjänar straffen ingenting till och bryter i stället den sociala ordningen. Bromanders val att inte ingripa mot Kalle, leder också till att han är fri att trakassera och misshandla andra barn, vilket är någonting som Johannis utsätts för. Så Bromanders fysiska straff, med rottingen, försämrar barnens prestation i skolan samtidigt som den inte skyddar barn mot mobbing, även barnen själva upplever att rottingen för detta.

Så Bromanders valda metoder av straff försämrar barnens prestation i skolan, samtidigt som det inte skyddar barnen från andra barn, även om barnen upplever att rottingen gör detta.

Det krävs dock att Tomas kliver in och gör någonting nytt för att dessa gamla föreställningar ska luckras upp. Han använder sig inte av samma metoder som Bromander, men egendomligt nog sänker sig en ”god och hyfsad anda” över sockenskolan.[111] Eftersom Tomas är närvarande i barnens lek under rasterna, organiserar gymnastiklektioner och olika tävlingar, finner de ”dumma luarna” det hela så intressant och roligt att de helt enkelt inte hinner med att bråka och retas.[112] Under Tomas ledning blir skolan en tryggare plats för barnen, både under och efter skoldagen.

[107] Sandwall-Bergström 1951b, s. 98.
[108] Ibid., s. 137.
[109] Ibid., s. 137.
[110] Sandwall-Bergström 1948, s. 34.
[111] Sandwall-Bergström 1951b, s. 137.
[112] Ibid., s. 137f.

Slutdiskussion

Igenom Kulla-Gullasviten skildras en maktstruktur mellan arbetsgivare och arbetare som skapas av de produktionsförhållanden som råder på herrgården Höje. Dessa maktstrukturer speglas också i olika relationer mellan barn och vuxna, som inte nödvändigtvis relaterar till herrgårdens produktion. Maktutövningen sker främst genom våld, som är ett återkommande motiv i sviten.

Hegemoni är ett annat motiv som träder fram, då det genom hela sviten finns scener där hegemonin skildras i olika former. Både den dominerande hegemonin, som representeras av herrskapet på Höje, och mothegemonin, vars främsta representant är Tomas, delar samma allomfattande inflytande över individens världsuppfattningar. Dessa är svåra att bryta. Det krävs att hegemonin aktivt ifrågasätts av olika karaktärer, som Mats, Tomas och Gulla, för att individens världsuppfattning ska rubbas, vilket är grunden till en potentiell förändring. Tomas och Gulla strävar båda efter denna förändring genom att leva ut alternativa maktstrukturer. I längden skulle detta kunna innebära en ändring av Höjes produktionsförhållanden, men detta skildras aldrig i sviten.

Av dessa karaktärer är Gulla den enda som genomskådat herrgårdens hegemoni utan att någon har pekat ut den för henne. När hon instämmer med Tomas är det i stället för att hon själv har dragit samma slutsats tidigare eftersom hon både har levt i fattig- och rikedom. Enligt Heggestad är Gullas dubbla identitet en ”inkarnation av en klassförsoningstanke som genomsyrar” sviten.[113] Det är denna identitet som gör det möjligt för Gulla att uppnå ’folkhems’ paradiset i *Kulla-Gullas myrtenkrona*. Jag anser att den dubbla identiteten är det som gör det möjligt för Gulla att särskåda hegemonin hon lever inom, utan att falla in i en ny hegemonisk strömning, som Tomas gör, vilket är grunden för hennes strävan efter bättre omständigheter på godset. Söderberg karaktäriserar Gulla som en tröskelgestalt, då karaktären både är mer idyllisk och mer verklighetsförankrad än traditionella flickbokshjältinnor.[114] Sandwall-Bergström är enligt Söderberg en tröskelförfattare som ”är djupt förankrad i den gamla tiden, men också […] fångar upp strömningar och tendenser i sin egen tid.”[115] Både Söderberg och Heggestad finner i sin forskning att Kulla-Gullasviten präglas av en dualitet: Den skildrar både överklass och arbetarklass, realistisk och sagolik, samt nytt och gammalt.

[113] Heggestad, s. 170.
[114] Söderberg, s. 347.
[115] Ibid.

Precis som Gullas identitet som tröskelgestalt mellan klasser möjliggör ett genomskådande av hegemonin, anser jag, att böckerna av Sandwall-Bergström, en tröskelförfattare, kan ha samma effekt på läsarna. Böckerna kan hjälpa dem att se igenom den hegemoni som de befinner sig i. Det skulle vara intressant att undersöka detta vidare, hur böcker påverkar läsarnas uppfattning om hegemonier, även om detta drar åt kulturteoretisk och idéhistorisk forskning. ”En definition av språket blir alltid, underförstått eller uttalat, en definition av människorna i världen” enligt Williams.[116] Därmed är litteraturen element i den samhällspraxis som vi befinner oss i.[117] Låt oss därför läsa och beakta. Tänka och betrakta, för att som Gulla långsamt komma att se det som blivit fel.

[116] Williams, s. 21.
[117] Ibid., s. 49.

Källförteckning

Heggestad, Eva, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm/Stenhag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2003

Higgins, John, *Raymond Williams: literature, Marxism and cultural materialism*, London: Routledge, 1999

Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, 2:a uppl., Stockholm: Carlsson, 2000

Kindstedt, Ulrika, ”Kulla-Gulla. Proletärlitteratur för barn”, *Opsis Kalopsis* 1996: 3, s. 42–45

Nationalencyklopedin (*NE),* ”folkhemmet”, u.å., https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/folkhemmet (hämtad 2026-01-04)

Nationalencyklopedin (*NE*), ”hegemoni”, u.å., https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/hegemoni?isSearchResult=true (hämtad 2025-11-24)

Nationalencyklopedin (NE), ”överbyggnad”, u.å., https://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/%C3%B6verbyggnad?isSearchResult=true (hämtad 2025-11-28)

Nilson, Maria, ”Är Kulla-Gulla svensk? Om flickböcker, nationell identitet och det moderna Sverige”, *Kulla-Gulla och alla de andra. Martha Sandwall-Bergström 100 år*, red. Helene Ehriander, Eva Söderberg, Växjo: Linnaeus University Press, 2015, s. 11–29

Sandwall-Bergström, Martha, *Kulla-Gulla håller sitt löfte*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1946

Sandwall-Bergström, Martha, *Kulla-Barnen på herrgården*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1947

Sandwall-Bergström, Martha, *Flickornas Julbok. Kulla-Gulla*, Stockholm: Åhléns & Åkerlunds Förlag (Albert Bonnier), 1948

Sandwall-Bergström, Martha, *Kulla-Gullas sommarlov*, Stockholm: Albert Bonnier Förlag, 1949

Sandwall-Bergström, Martha, *Kulla-Gulla i skolan*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1950

Sandwall-Bergström, Martha, *Kulla-Gulla finner sin väg*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1951a

Sandwall-Bergström, Martha, *Kulla-Gullas Myrtenkrona*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1951b

Svenska Akademins Ordbok (SAOB), ”utsatt” (§8 adj.), 2012, https://svenska.se/tre/?sok=utsatt&pz=8 (hämtad 2025-12-01)

Svensk Ordbok (SO), ”makt”, 2021, https://svenska.se/so/?id=149459&pz=7 (hämtad 2025-12-05)

Svensk Ordbok (SO), ”social”, 2021, https://svenska.se/tre/?sok=Social&pz=1 (hämtad 2025-12-01)

Söderberg, Eva, *Askunge, madonna eller feminist? Kontextuella läsningar av Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit*, Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, 2004

Williams, Raymond, *Marx och kulturen. En diskussion kring marxistisk kultur- och litteraturteori*, övers. Anette Rydström, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1980